

Simén Domókos és kora.

— Korrajz. —

(V. Közlemény.)

Londonban.

(1860—1862.)

„Miután egy évet, mint végzett theologus itthon eltöltöttem — írja Simén idézett Önéletrajzában —, 1860. nyarán a marosvásárhelyi és szentkirályi eklézsia megbízottja, id. Jakab János által ünnepélyesen meghívott papjának. Én azonban már akkor azon forgattam eszemet, hogy a Paget által Londonban kieszközölt két 50—50 fontos stipendium egyikének elnyerhetéséért folyamodom az E. K. Tanácshoz s megnyerés esetén felmegyek a Manchesteri New Collegeba. Ennélfogva a meghívást megköszöntem, de el nem fogadtam, hanem készültem Londonba. Az angol nyelvet meglehetősen értettem és hogy semmi akadály ne legyen, a papi vizsgát 1860 nyarán letettem. Ennek megtörténte után a londoni stipendiumért folyamodtam. Ezt meg is adta oly kikötéssel az E. K. Tanács, hogy segítségére ne számoljak ugyan, de adjak reverzálist arról, hogy a statust fogom szolgálni. E különös feltételt* elfogadtam. Engedélyem így meg volt ugyan a Londonba mehetésre, sok pénzem nem igen volt. Összes pénzem 150 frt lévén. Apámtól nem reméltem, mert neki sem volt. Dologhoz fogtam tehát. Lerajzoltam egy lapra azoknak az unitárius püspököknek képeit, akikét megkaphattam. E képet 1860 augusztusában eladtam Stein János könyvkereskedőnek 100 frtéért, amiből az első kiadásnál csak 425 példányt nyomathatott. Ez már sokat emelte útiköltségemet. Ide járult az is, hogy Ürmösi Samu úrnak érepenze lévén, ajándékozott 30 frtot. Ilyen formán útiköltségem már elindulásom előtt 330 frt volt. Ez volt összes vagyonom. Sok

* Erről alább részletesen lesz szó.

ember, meglehet, vakmerőségnek nevezi oly kevés összeggel útra kelni idegen földre. Sok igaza lehet. De bennem több volt a vágy a tanulásra, minthogy ez visszatarthatott volna. Aztán volt még egy reményem. Ürmösi úr, aki soha el nem hagyott, most is ezt mondta: bármikor forduljon hozzám épen olyan bátran, mint szüleikhez. E tudat tartott fenn külföldön. Hozzá fordultam szorult helyzetemben és soha sem csalódtam. 600 frttal segített külföldön létem alatt.“

Simén tehát Londonba került, a Manchester New College nevű unitárius papnevelő intézetbe. Itt helyénvaló volna a papnevelő intézet rövid történetét adnom, azonban olvasóim ezt megtalálják a *Keresztény Magvető* XVI. kötetében Varga Dénes tanulmányában s így az erre való utalás után inkább a Collegeben történő papnevelést kívánom behatóbban ismertetni.

A Manchester New College nevű akadémia többszöri város változtatás után ez alkalommal 1853. okt. 14. óta Londonba tétetett át az egyetem egyik épületének, az „University College London“-nak tőszomszédságában levő épületbe, az úgynevezett „University Hall“-ba. E Hall-t több tekintélyes unitárius ember alapította avégből, hogy ebben unitárius egyetemi ifjak szállást s theológiából, meg morálfilozófiából — mint amely tárgyakat az egyetemen nem tanítanak — oktatást nyerjenek. Az épületben külön vannak a dolgozó és külön a hálószobák; a bennlakás ára különböző volt aszerint, hogy valaki az I., II. vagy III. emeleten s ott is udvarra, vagy utcára nyíló szobákban kívánt lakni. Az árak évi 100—500 forint között váltakoztak. A Hall internátusi igazgatója Simén odaérkezésekor E. S. Beesley egyetemi tanár volt. A papnövelde céljaira két tanterem volt kijelölve, melyben a 3 évfolyam növendékeit három tanár tanította és pedig Tayler János Jakab, a biblia magyarázat, egyháztörténet, keresztény hitigazságok és evidentiák tanára, ki egyúttal a papnevelő intézet tanulmányi igazgatója is volt; Martineau Jakab, az intellektuális, morális és vallás-bölcsélet tanára és Martineau Russel a héber nyelv és irodalom tanára.

Maga a theologiai tanfolyam hat évre terjedt, de ebből csak az utolsó három volt akadémiai jellegű, az első három a mi középiskolánk VI—VIII. osztályainak felelt meg. Simén

is csak ezt a második (felsőbb) tagozatot látogatta. Abban a dolgozatában, melyet „Az angol unitáriusok londoni akadémiájának rövid ismertetése“ címen a *Keresztény Magvető* 1863. évi II. évfolyamában tett közzé, a felső tagozat tantárgyait így sorolja elő:

Az *első évfolyam* tantárgyai: *a)* Keresztény igazságok és evidentiák („Hittan“), *b)* Egyháztörténet (a három első század Nagy Constantin haláláig), *c)* Ótestamentum-magyarázat (Héber történet és régiség; a történeti könyvek olvasása a septuaginta szövegéből), *d)* Újtestamentum (Bevezetés a kriticizmusba és magyarázatba. A három első evangelium tárgyalása speciális bevezetéssel), *e)* Intellektuális filozófia, *f)* Görög nyelv (olvasás a görög bölcészek, morálisták és theologusok műveiből) *g)* Heti gyakorlatok az ékesszólásban, ima és beszéd készítésben, *h)* Latin nyelv, *i)* Héber nyelv (az ótestamentom történeti könyvei alapján).

A *második évfolyam tárgyai*: *a)* Keresztény igazságok és evidentiák („Hittan“) *b)* Egyháztörténet (Nagy Constantintól Nagy Károlyig). *c)* Ótestamentum. („A törvény“, a héber kanon és a septuaginta története) *d)* Újtestamentum. A levelek és az Apostolok Cselekedetei speciális bevezetéssel) *e)* Morálfilozófia. *f)* Görög nyelv. *g)* Latin nyelv. *h)* Héber nyelv. (A próféták könyveinek olvasása). *i)* Heti gyakorlatok mint az első éven.

A *harmadik évfolyam tárgyai*: *a)* Paptan („Cura pastoralis“). *b)* Egyháztörténet (Nagy Károlytól VII. Gergelyig). *c)* Ótestamentum. („A próféták“. A messiási helyek kritikai tanulmányozása) *d)* Újtestamentum. (János evangeliuma, levelei és a Jelenések könyve speciális bevezetéssel). *e)* Vallásfilozófia. *f)* A keresztény vallástudomány története, *g, h, i)* Görög, latin és héber nyelv. *j)* Heti gyakorlatok mint az első és második éven.

Ezek mellett minden héten egy vallásos istentisztelet tartatik az akadémiában, hol egy vagy két tanuló is próbabeosztást mond és ahol minden tanuló köteles jelen lenni. A tárgyak egy részéből hetenkint két óra van mindenik osztálynak, másrészből pedig csak egy. Évenként kétszer közvizsgálat tartatik az akadémiában.

Ezek az adatok így kevésbé mutatják az intézet életét, ezek csak keretek, melyeket a tanároknak kell kitölteniök.

Ami az intézet jellegét megadta, az a papnevelés abszolút liberális szelleme volt. Simén fentebb idézett ismertető cikkében említi, hogy Tayler, az akadémia igazgatója előadásainak megkezdésekor a következő szavakat szokta intézni tanítványaihoz: „Komolyan kérem Önöket az igazság Istenének és a mi Urunk, Krisztus Jézusnak nevében, ki az út, az igazság és az élet s kinek ítélőszéke előtt Önöknek meg kell jelenniök 1. hogy jelen vagy jövő minden vallásos tanulmányozásaikban és vizsgálódásaikban figyeljenek szakadatlanul, gondosan, részreahajthatatlanul és lelkiismeretesen a szent iratokban, vagy a dolgok természetében levő evidentiákra és a józan ész sugallataira; óvatosan őrizkedvén a képzelődés rohamaitól és az alaptalan hozzávetés hamisságaitól. 2. hogy semmi általam tanított vagy előadott elvet vagy nézetet el ne fogadjanak, ha azt Önök előtt a kijelentés és a dolgok evidentiája nem igazolja. 3. hogy ha valamely általam előadott vagy Önök által elfogadott elv vagy vélemény Önöknek kétségesnek vagy hamisnak tetszik — az ilyen elvet vagy véleményt vessék el egészen. 4. hogy Önök lelköket tartsák nyitva az evidentiák előtt, hogy vetkőzzenek le minden előítéletet és felekezetiességet; hogy igyekezzenek békében élni minden keresztény atyjokfiával; és hogy állhatatosan tartsák meg magoknak is, szabadon engedjék meg másoknak is az ítélet és lelkiismeret elidegeníthetetlen jogait.“

A véleménynek s a kritikának ezen abszolút szabadsága jellemezte a Manchester New College akadémiai szellemét. Ez volt az a szellem, amely ez intézetnek kiváló hírnevet szerzett. Felméri Lajos kolozsvári egyetemi tanár 1881-ben „Az iskolázás jelene Angolországban“ című két kötetes művében ezeket írta: „E dissenter theol. collegium vizsgálati mértékénél fogva merőben kiválik a hasonnemű anglikán intézetek közül s ennél fogva azokkal összemérni egyáltalán nem lehet. Az a magosabb theologiai műveltség, melyet a Manchester New Collégiumban a dissenter jelöltek elsajátítanak, az angol egyházi papok között valóságos ritkaság. Az anglikán papnevelő intézetekben a liturgikára és dogmatikára esik a fő súly, emitt a filozófiára és a vallástudományra.“ „Jelen vol-

tam ez intézetben egy pár előadáson. A vallásbölcseletről a nagyhírű dr. Martineau fejtegette a vallásos világnézettel kapcsolatos problémákat oly filozófiai mélységgel s egyszerűsmind oly világos nyelvezettel, mintha egyszerre Platon és Kant beszéltek volna.“ Stb.

A fentiekben megismervén az akadémia szellemét, nézünk be röviden belső életébe. Evégből Benczédi Gergelynek naplójából* idézek néhány igen jellemző feljegyzést. Benczédi Simén Domokos hazajövele után 2 évvel (1864) ment ki a Manchester New Collegeba s így leírása szószerint talál a Simén idejéből való állapotokra is.

„1865. okt. 9. Hétfő. A Manchester New Collegeban reggel 3/49-kor összegyűltek a theologusok, mire névsorolvasás után Tayler úr egy szép könyörgést olvasott fel, melynek folyama alatt a tanulók térdre állva s fejüket székjökre hajtva voltak. Ez minden könyörgés alkalmával így van. Végeztével kis beszédet tartott Tayler úr. Elsőbben is figyelmeztette a hallgatókat, hogy a leckékre idején bemenjenek, ne egy fertály órával később, mint némelykor tavaly; másodsor, felkérte, hogy azon debattokat, melyek minden hónapban egyszer tartatnak, pontosan látogassák, mert itt hozzászoknak véleményök szabad és tisztán való előadásához. Ezek a debattok arra valók, hogy a fiatalok társadalmi, vallásos és politikai (stb.) kérdéseket megvitassanak s így megszerezzék azon hatalom elemeit, melyek az angol közéletben oly nagy szerepet játszanak. A leckén nincs idő, hogy a tanuló némely kérdést, mely előtte nem elég világos, vagy amelyről ellenkezőleg vélekedik, megvitasson a tanárral. Ezen gyűlésekben jó alkalom van, tehát gyakorolják s véleményöket tartózkodás nélkül mondják ki. Harmadszor, figyelmeztette, hogy ez intézet vallásos lévén, üres idejüket szenteljék ezután is a vasárnapi iskolákban való tanításra, mely foglalkozás legnemesebb, ami csak lehet; s hasznos rájuk nézve is, kik később ily iskolák szervezésére és kormányzására lesznek hivatva. Végre, tanuljon kiki úgy, amint tőle csak kitelik.

* E naplót Kelemen Lajos, múzeumi és egyházi levéltáros barátom szívességéből használhattam. Kívánatos volna, hogy teljes szövegében megjelenjék nyomtatásban, mert nemcsak kortörténeti becsű feljegyzéseket tartalmaz, de olvasmányoknak is rendkívül érdekes.

Erre tiszt. Martineau úr figyelmeztette, hogy némelyek tavaly igen laza könyörgésekkel állottak elé, melyeket szánameg és gyötrellem nélkül nem lehetett hallgatni, miből folyólag megvárja, hogy mindenki illőleg kidolgozott könyörgéssel álljon elé.

Aztán következett a marticulatia vagyis könyvbe való névbeírás. Az első rubrikába jön a név, másodikba a születés vagy lakóhely és a beírás napja és éve, harmadikba az életkor. A leckeórákat is elrendezték, hogy az egyetemi órákkal ne essenek össze.

Ugyane nap délután 3 órakor a tanulótság, sok férfi és nő hallgató, összegyűltek a botanikai nagy teremben s a tanárok hosszú sorba és gown- (egyetemi egyenruha) ban megjelenvén, a hallgatótság tapsviharja közt professor Hayter Lewis az emelvényre állva elkezdette felolvasását, melynek tárgya: a szépművészetek s ezeknek kapcsolata a neveléssel — volt. A desk (a tanári asztalon levő könyvtámasztó állvány) mellett az asztalra egy üveg víz és pohár volt téve s mikor a tanár úr ivott, mindig tapsoltak. Soha unalmasabb előadást nem hallottam. Nem volt semmi tűz, semmi élénkség benne, mintha csak egy gyermek habart volna. Nem is értettem majd semmit, mert a szája alig mozdult, csak a foga közül beszélt. Még angolt ily furcsa szájmozgással beszélni nem hallottam vagy láttam. Ezután mindjárt 4 órakor a Hall-ban gyűltünk össze, hol a tanulók, még több nő, mint férfi. Tiszt. Martineau úr tartott ékes felolvasást. Végül felolvasta azon tanulók neveit, kik a Collegeban kitüntetést nyertek a múlt cenzurakor.“

Ime, egy bizalmas és őszinte beszámoló a College tanítási napjairól. Hogy tájékozódásunk lehető teljes legyen, jónak láttam még ide írni pár sort Gál Miklós torockói lelkésznek azon leveléből is, melyet 1885. szept. 29-én írt Kanyaró Ferencnek, a későbbi kolozsvári tanárnak, ki ezidétt azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a kolozsvári egyetem elvégzése és a doktori cím megszerzése után kimenne 3 évre a Manchester New Collegeba. „Ha — írta neki Gál — külföldi utazás, világlátás, új tapasztalatok szerzése a célođ, mindenesetre menj. Ha azonban az a számításod, hogy ott az akadémián tanulj s mint leveledben írod, az akadémiái folyammal tanulmányai-

dat mintegy betetőzd, e tekintetben légy készen egy kis családlásra. Sok olyan dolgot kell ott tanulni s oly terjedelemben, aminek itt semmi hasznát nem veheted. Én mindenestre hálával tartozom amaz intézetnek, mert ott tanultam a klasszikus nyelvekből, amit tudok. De ami a tulajdonképeni theológiát illeti, azt úgy tárgyalják, hogy magyar tanuló a legteljesebb szellemi csömört fogja kapni tőle, kivált ha oly gondolkozású, mint magam is voltam. Aztán vasfegyelem van, nem amolyan egyetemi rendszer, hogy az ember tetszése szerint tanulhassa tantárgyait.“

Érdekes e tárgyról Benczédi véleményét is ismernünk. Ő naplójában ezeket írja: „A Manchester New College két érdemes tanárának, Tayler és Martineau uraknak, szívvességét, böles utasításait, buzgóságát a kötelesség teljesítésben, tanítási modorukat, bánásmódjukat a tanulókkal nem vagyok képes eléggé magasztalni ... Itt is, mint az University Collegeban, úgy vezetik a tanítást, hogy amit a tanuló tanul, az teljesen vérévé válik. Ő alakítja magának a tudományt, itt csak az elveket adják elé, saját nézetüket hozzácsatolva.“

A vizsgákról Benczédi idézett naplójában ezeket találom: „1865. dec. 18. Este fél 7 órakor kezdődött a cenzura a Manchester New Collegeben tiszt. Martineau úrral. Hasonlít a mi szigorlatunkhoz. Az asztalt hosszában körülültük; mindenik előtt tisztapapír és penna, de sehol könyv. A tanár úr minden egyénnek egy félárkos papírra írva átadta a kérdéseket, melyek az egész kurzust magokban foglalták. Mindenik kiválaszt belőle annyi pontot, amennyit tetszik s feleletét megírja rá, ami másfél árkosból is áll, mert egy kérdés számos pontot foglal magában. Egész 10 óráig voltunk elfoglalva. A tanár úr egy külön asztalnál az egész idő alatt dolgozott. A megírt feleleteket a kérdésekkel együtt visszaadtuk a tanár úrnak. Tárgy etica volt.“

Az iskolai év végét Benczédi a következőképen írta le. „1866. jun. 28. Ma 10 órakor a gondnokok összegyűltek a könyvtárban s a tanulókat rendre behíva megdicsérték, biztatták, velök kezét fogtak. Ez is meglepett s csalhatatlanul jó eredménye van. Este 8 órakor volt a Little Portland Street Chapel-ben az új papok vagy végzetek elboesátása vagy felszentelése, mire a chapel (kápolna) teljesen megtölt. Orgona-

játszás után Martineau úr elolvasta a catedra alatt I. Tim. II. fejezetét egészen. Erre következett egy himnusz; aztán hosszú könyörgés. Újra ének, minek végeztével Tayler úr tartott ékes beszédet a III. évfolyamot végzettekhez, kik bal-felől ültek; mely beszéd vége felé névleg szólította Blatchfordot — senior — s hozzá intézett néhány szót, megdicsérve az öreg papot is, ki mellé megy. Erre Blatchford felállott s felelt, kifejezve háláját a tanárok iránt s elhatározását, hogy mint pap, kötelességének él. Aztán Tayler úr Armstrongot szólítja meg. Felhozta, hogy az ő apja episcopalis pap volt s meggyőződésből ott hagyva a fényes állomást, unitárius pappá lett; sajnálatát fejezte ki kora halála felett; s remélte, hogy ő apja gondolatait fogja követni. Armstrong válaszolt érzékeny szavakkal. Aztán Carpenterhez fordult Tayler úr. Ez a fiú az európai hírneves dr. Carpenter fia. Nagyapja pap volt. Mindkettőt felhozta Tayler úr. Arra is célzott, hogy ő valódi példány volt az iskolában — ami valóban úgy is volt; hozzá nagy remények vannak kötve. Carpenter válaszolt ékesen és érzékenyen.

A 3 candidus megett két széket csupa vén asszonyok foglalták volt el s ezek ez idő alatt sírtak, mint az eső. Én e processust nem szeretem. Igen túlságig megy a szentimentalizmus.

Aztán volt ének. Aztán dr. Sadler kamstendi baptista unitárius pap tartott igazán remek beszédet, kifejtvén a pap kötelességeit. Végivel kézzorítással fogadta be a papok közét, mégpedig az „universal egyházba“, holott a mult évben az unitárius egyházba fogadták volt. Erre épen az éneket akarta kiadni, midőn orvos dr. Carpenter a hallgatók közt felállt s engedelmet kért szólani, — mit persze megadtak. Soha fényesebb beszédet nem hallottam. Ő háláját fejezte ki a Manchester New College tanárai iránt, kifejtvén, hogy ők fiát 6 év alatt ama két nagy elvre tanították, miért ő tudománya terén küzdött, t. i. az igazság szeretetére és a kötelesség iránti hűségre. Erre volt ének, rövid könyörgés és eloszlás tizenegy-órakor. Így gáznál volt a templomozás.“

Benczédinek e leírása némi fogalmat nyújt arról a társadalmi életről, melyben ez időben a tanárok és a tanulók egymással éltek. De talán ennél is elevenebb képet nyerünk a ta-

nárok és tanulók közötti viszonyról, ha ugyancsak Benczédi naplójából elolvassuk a következő feljegyzést.

„1865. dec. 24. Ma reggel 8 órakor oly kopogtatást hallottam az ajtón, mint a levélhordóké, azaz két hatalmas ütest gyorsan egymásután. Bár vártam levelet, mégsem hittem, hogy ezt hozzanak, tudva, mily nagy ünnep karácsony Angliában. S hát a frustukkal egy levelet is hoznak Mlgs Jakab Elek úrtól. Nagy volt örömem. Magyaráztatja az, hogy Londonban s talán egész Angliában is karácsony első napján és nagypénteken délelőtt széthordják a leveleket, ami máskor sohasem történik meg vasárnap. Délután e két nap is zárva van a posta. Igen különös szokás.

Ma Mr. Russel Martineauhoz, a zsidónyelv híres tanárához voltam ebédre híva, ami 5 órára volt kitűzve délután. Pont 5-kor ott voltam. Ott volt Revd Martineau 3 leányával és Bazil fiával, továbbá Russel Martineaué anyja is és nővére, — tehát egy kedves családi kör, hol csak én voltam idegen, — ha ezt lehet mondani.

Az asztalfőn, mint mindenütt, ült a házi-nő; jobbján Revd Martineau úr s balján én, s így tovább. A házinővel szemben — mint szintén mindenütt — ült férje.

A levest — valami jó disznóhusos vastag levest — egy különös alkotású nagy fedett tálban a házinő elébe tették, melyből kinek-kinek téve, a szolgáló széthordta, perszé előbb a nőknek. Aztán a szolgáló kanesóban sert hordozott s aki kívánta, töltött poharába, aztán egy tálcán háromféle bort hordozott s boros poharainkba töltött. Másodszor, volt hús, mégpedig a házinő elibe tettek egy egész pulykát, az asztal közepére Bazil elébe egy nagy ökörnyelvet és kolbászt. Az illetőt kérdezték: kinek melyikből tetszik? s azt adtak. A szolgáló ptyókát és zöld kartifiolt hordozott. Ha tetszett, mindháromból adtak rendre. Harmadszor; a házinő elibe tettek egy nagy plumpuddingot (karácsonyban egy háznál sem maradhat el); a közepére valami sárgaszínű, köcsönyanemű édességet; s a háziúr elibe közönséges puddingot. Negyedszer; az abroszt elszedték. Kis üvegmedencékben mindenki elibe vizet tettek a kéz és száj megmosása végett. Szép porcellántál, ezen kis kamuka-kendő, erre téve a vizes medence s melléje kés és villa. Aztán megrakták az asztalt egy esomó szöllős, almás, naran-

csos tállal. A szőlőgerezdeket egy evégre készített s kizárólag használt sajtáságos ollóval kis adagokra metszve a gazda, széthordták. Aztán az almát meghámozta, cikkekre vágta s szinte széthordta (ime, mennyi mindent tesz a férj!!). Aztán egy nagy cifra skatulyát vett elé, mely tele volt szép fűgékkel; s maga a gazda szét is hordta. Mindenki csak egyet vett. Aztán jött a narancs, szilva, stb.

Eközben a boros üvegek eddig a gazda előtt állottak. Most pedig nem a szolgáló hordozta szét, mint előbb, hanem rendre raktuk egyik a más elé. Bor háromféle vala igen diszes üvegekben és tálcán. Közből volt egy terjedelmesebb, — színe fekete mint a korom, ennek neve Hungarian wine (magyar bor, mégpedig, mint a gazda mondá, karlovici). Két testőre volt: jobbról a francia Claret s balról a spanyol Sherry. Borunk neve hallatára már félig mámoros lettem, de mégjobban az, midőn láttam, hogy amíg őrei tisztas épségben maradtak, ökgiyelme teljesen elfogyott. Megvallva az igazat, én bizony nem szerettem, gyenge volt nagyon ez a magyar bor.

Igy eddegélve és iddogálva, sokáig maradtunk a legkellemesebb, a legédesebb családi beszélgetéssel, társalgással fűszerezve. A beszéd tárgya édes hazám is volt s azon változások, melyek ott közelebről történtek. Roppant jót nevetünk azon, hogy a császár Pesten vagy Budán léte alatt az egész mindenséget megebédeltette; a cifra mágnások s az egyszerű képviselők úgy sereglettek a kegyúri asztalhoz, mint a juhok a sóhoz. Ez nagyon különösnek tetszik az angolnak.

Martineau úr mondá, hogy valahol olvasta, hogy a francia és az angol közt az a különbség, hogy előbbi a nőknek keűveskedik: bonbonoz; az utóbbi a gyermekeknek: puddingoz. Kérdezték, hogy nálunk mivel tünik ki különösen karácsony, mire mondám, hogy János és István névnapok megtartásával. Csudálták, mert Angliában a kalendáriumban nevek nem is tétetődnek ki, vagyis itt a névnapot sem tartják, mint a katolikus országokban, hanem a születésnapot.

Végre a nők a pavilonba mentek s mi férfiak hátramaradva, iddogáltunk tovább és komoly dolgokról kezdünk beszélni. Szóba jött az unitárius nevezet felett folyó hirlapi vita. Rev. Martineau úr nem pártolja, el kell hagyni s magunkat free christian (szabad keresztény)-nek nevezni. Fia

nem volt e véleményen. A Rev. úr mondá, hogy az unitárius nevezet úgyis az unió-tól jö Erdélyből, minek támogatására engem hítt fel. Én pedig mondám, hogy igaz, némelyek azt mondják, hogy e név onnan jött, hogy a vallás (unitaria) a legutolsó volt, mely Erdélyben törvényesen elismertetvén, a más hárommal mint törvényes vallás uniódott: de a mi történéseink, többek közt Székely Sándor az unitaria vallás történetében az unus latin szótól származtatja. Ez meglepte Rev. Martineau urat, mert a dr. Williams könyvtárából valami kéziratból a fennebbi származtatást olvasta. Többek közt mondá, hogy Dávid Ferencet nem szereti vagy nem egyezik vele, mert Dávid Ferenc „is too Jew to me“ („igen zsidó nekem“ t. i. a Rev. urnak).

Végre mi is kimentünk a parlourba a nőkhöz s egész 11 óráig egyikét töltém a legkedvesebb estéknek, karácsony első napja estéjét.

Az asztalkendők, édességek, puddingok mind fel voltak zöldlágazva.“

Félbe kell szakítanom Benczédi kedves naplójának idézését. A fentiek is bizonyára eléggé mutatják, mily igazán családiasan éltek a Manchester New College tanárai és tanulói. Hogy az ilyen nevelésnek meg volt az eredménye, azt könnyen hozzáképzeltjük.

Simén Domokost különösen Martineau Russel, az ótestamentum tanára kötötte le. Igazán elsőrangú biblia magyarázatai magukkal ragadták. Pedig mint Siménnek ebből az időből való négy jegyzetéből* látni lehet, Martineau Russel nem

* E három jegyzőkönyv megvan a kolozsvári unitárius Kollégium Könyvtárának Simén reliquiái között, mégpedig a következő címeken és könyvtári szám alatt:

1. Az őszövétségi könyvek szövegére vonatkozó kritikai jegyzetek vegyesen, némely a hittudomány körébe tartozó értekezésekkel és más apróbb jegyzetekkel. (Kéz. 352. sz.). Ebben a 150-ik oldalon kezdődik Martineau Russel „Introduction of the Book of Genesis“ című és 1861. októberben megkezdett előadásainak gondosan leírt jegyzete.

2. Kules a teremtés könyvéhez, azaz a „Teremtés könyvében“ előforduló minden egyes héber szónak elemzése, nyelvészeti, kritikai és történelmi jegyzetekkel. (Kéz. 169. sz.)

3. Kules a Genesis 37 43 részhez, melyet Martineau Russel előadásai után 1860. okt.-tól kezdve jegyeztetett.

4. Fennmaradt egy rövid jegyzet Martineau etikai előadásai-

u. n. szép orációkat tartott előadásokul, hanem a szó legtudományosabb értelmében vett filológiai interpretációkat.

Oly gondosan és igazán szépen leirt és egybeállított jegyzetek ezek, hogy valóban mintául szolgálhatnának bárkinek a jegyzetkészítés módjára nézve.

Simén Domokosnak londoni tartózkodása nagyon szép és nagyon könnyű lett volna, ha az csak annyiból áll, hogy eljárogat az akadémiai előadásokra, megnézi a világváros látnivalóit, vagy látogatásokat tesz ismerős családoknál. Mindezeket megtette. Mint Önéletrajzában írta: „Sok kellemes időt töltöttem tanuló társaimmal. Gyakran hívak az unitárius átyafiak; vasárnap pedig mindig Mednyánszkyékhoz voltam hivatalos teára.“ Szabad idejét utazgatásokkal töltötte, meglátogatván Anglia nevezetesebb városait. Utközben ahol lehetett s pénze engedte, régi vagy új könyveket vásárolt. Tehát tőle telhetőleg jól s teljes mértékben igyekezett kihasználni külföldön tartózkodását.

Azonban — *post equitem sedet atra cura*. Siménnek sem csak ez volt kötelessége. Igaz, egyfelől önmagát kellett képeznie; másfelől azonban — s ez az „*atra cura*“ — reális alapra kellett helyeznie erdélyi egyházának viszonyát az angol unitáriusokkal. E kapcsolat eddigelé csak a lelkesedés, hogy úgy mondjuk, a hangulat kapcsolata volt. Kossuth missiója, Taggart és Steinthal úti élményei s egy világeseménynél Buzogány Áronnak és Ferencz Józsefnek kedvező megjelenése s a magok után hagyott kellemes emlékek voltak a létrejött viszony előkészítői. De a reális helyzettel eddigelé nem számolt senki. A reális, a tényleges helyzet pedig az volt, hogy az angolokat — semmiféle angol érdek nem fűzte az erdélyi magyar unitáriusokhoz; az erdélyi unitáriusok a magyar, illetőleg osztrák politikában nem voltak oly állásokban s oly személyekkel képviselve, hogy az összeköttetés az angolok számára politikailag valami előnyt jelentsen. Aztán sem a tudományban, sem pedig a szorosabb értelemben vett vallásos

ról 1861. nov.-tól kezdve s töredékes lapok egy *Symbolicáról* tartott kurzusról. (*Kéz. 870. sz.*)

Oly gondosan és igazán szépen leirt és egybeállított jegyzetek ezek, hogy valóban mintául szolgálhatnának bárkinek a jegyzetkészítés módjára nézve.

kultusz terén nem lehetett ez idő szerint az erdélyiektől várni semmit. S mindezek fejében az erdélyiek szegények, politikailag súlyosan megkötöttek, társadalmilag nagyon különböző intelligenciával bírók valának. Az angolok lelkében a magyarok iránti nagyobb arányú szimpátiát Kossuth agitációi keltették: elnyomott nemzet, ezeréves alkotmányos mult, szabadság vágy — ezek voltak a szimpáthia ébresztés vezérszólamai. De mi lesz e hangulaton túl? Mire fog felépülni e szimpáthia, ha a magyar egyszer nem lesz elnyomott nemzet, ha újra érvénybe lép az ezeréves akotmány s a szabadság készíti elő a nemzeti életnek országútját? Mi lesz reális alapja a jövőben az angol-magyar kulturkapcsolatnak? Ez volt az a nagy kérdés, amit az erdélyi unitárius egyház vezetősége maga előtt látott, mihelyt az angol segítőkezet hóna alatt érezte.

Azzal a konsistorium vezetősége hamar tisztában volt, hogy tartós áldásos viszony az angol s az erdélyi unitáriusok között csak egymásnak őszinte ismerésén épülhet. Az első teendő tehát az erdélyi unitárius egyháznak, majdpedig azután az erdélyi unitarizmusnak nyílt s egyetlen részletében sem takargatott őszinte megismertetése kell, hogy legyen. A második teendő: az erdélyi unitárius egyháztársadalmi életnek olyanná alakítása, hogy ez a társadalmi élet keresztény jellemvonásaiért megérdemelje az angol segítséget. Az első — egyszerű ismertetés, mit legfőlebb kellő tapintattal kellett végeznie, hogy az esetleges illúziók szétfoslása egyik fél lelkében se hagyjon maga után kellemetlen érzéseket; a második teendő azonban az egyház részére kulturprogramot jelentett. Mert bármennyire időszerűtlennek és alkalmatlannak találták a Consistoriumban Koronka esperesnek azon indítványát, hogy az angol segítséget ellenszolgáltatás nélkül fogadni el lealázás, bizony sok igazság volt abban. Az persze más kérdés, hogy minő legyen ez az ellenszolgáltatás. Koronka indítványának második része ma — ötven év multán — sem gyakorlati értékű. Angol papjelölt a mi theologiai akadémiánkra azért, hogy tanulmányait folytassa, vagy épen betetőzze, ugyan soha nem fog jönni, mert angol ember soha el nem fogja ismerni, hogy neki Erdélyben lehet olyan dolgot tanulni, amit Angliában nem tanulhat meg. Igy gondolva a

rekompenzálást, — beleütközünk az angol nemzeti önértetbe. De úgy fogva fel a helyzetet, hogy az erdélyi unitárius társadalomnak olyan keresztényi életet kell élnie, amely önmagában véve megérdemelje mindazoknak a támogatását, akik a keresztényi élet élését e földön valóban szükségesnek tartják, — igenis lehet s egyedül csak így lehet az angol támogatás ellenértékének nyújtásáról beszélni. Idővel magok az angolok is egészen így fogták fel a helyzetet. Erdélyt olyan kulturterületnek tartották, amelyen érdemes munkálni. Munkásokul tekintették az erdélyi unitáriusokat, kik életükkel példát adva másoknak, terjesztik az unitárius kereszténységet. A mindenkori püspökre s az Egyház Fő-, illetőleg Képviselő Tanácsára várt az a valóban nagy feladat, hogy megteremtse s irányítsa azt a keresztény társadalmi életet, mely — megérdemli az angol (s később az amerikai) unitáriusok támogatását. Hogy egy ilyen keresztény társadalmi program megteremtésénél az erdélyi magyar szempontokon kívül egyetemes emberi és speciálisan angol unitárius szempontok is figyelembe veendők, érvényesítendők, az magától értetődik. De melyek ezek? Erdély nem angol gyarmat s az angol unitáriusok nem a mi hűbéruraink; következőleg ők csak segítenek, de nem rendelkeznek. Nekünk kell alkalmas módon megtudakolnunk, hogy mik óhajaik?, mik tanácsaik? Az angol papnevelő intézetben tanuló erdélyi unitárius akademitának tehát nemcsak az önművelés a kötelessége, hanem először az angolok tárgyilagos informálása a Consistoriumtól kapott direktívák szerint; másodsor kellő tapintatossággal kipuhatólása az angol unitáriusok nézeteinek, óhajainak, stb. Az akademiták tehát bizonyos mértékben egyházi diplomata, kinek munkájától igen sok függ.

Ez volt a súlyos teher, amely Simén Domokosnak akademitaságát nehezítette. Azt talán mondanom sem kell, hogy a Consistorium hivatalból nem az akademitákon keresztül érintkezett az angolokkal, hanem közvetlenül. De bármely ügy sokat nyert vagy sokat veszíthetett jelentőségéből, ha azt az akademiták pártolni tudta, avagy erre nem volt képes. Az élő szó s a személyes benyomások hatását semmiféle írás sehol kellőképpen nem tudja pótolni. Ezért volt minden időben nagyjelentőségű az akademiták helyes megválasztása.

Simén Domokos hamar és teljes mértékben megértette helyzetét s a ráváró feladatokat. Ezt különösen is lehetővé tette az, hogy igazán bizalmas viszonyban állott egyháza vezetőségével s azok sűrűn fölkeresve őt leveleikkel, részletes tanácsokkal és útbaigazításokkal látták el. E levelek nagyrésze fennmaradt s így azokat ismerjük. Én e leveleket* időrendben egyenként fogom ismertetni, illetve közölni. Bennök két esztendőnek erdélyi unitárius egyház- és társadalomtörténete elevenedik meg.

Dr. Borbély István.

* E levelek egy része Benczédi Gergely hagyatékában maradt fenn. Ezeket Kelemen Lajos, egyházi levéltáros barátom szíveségéből használhattam fel. A levelek többi tulnyomó nagy része Simén hagyatékából a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában van.

Brassai Sámuel.

Az irodalmi kritikus.

(Folytatás.)

Brassai az irodalmi kritika elvi megalapozása mellett sűrűn foglalkozik az irodalmi és művészeti élet folyamában felmerülő mozzanatokkal is. Érdekes és több tekintetben tanulságos a klasszicizmusról és romantizmusról szóló cikkében az utóbbival szemben való állásfoglalása. A romantizmust szerinte a kor álfilozófiája csempészte be a művészet és költészet birodalmába. De ha az esztétikusoktól értelmezését kérdezzük, a legellentétebb feleleteket kapjuk úgy, hogy „senki sem bírta sem megfoghatólag, sem kimerítőleg, sem másokkal megegyezőleg értelmezni a romantizmust.” Ezek alapján állítja, hogy az egy üres eszme, egy tartalom nélküli fogalomnév, amelyre az *iskola* neve sem alkalmazható. Különben a költészetben az iskolák mindig károsak voltak s nem emelkedés, hanem hanyatlás korszakát jelentik. A hexameter technikáját Homeros tökéletesen befejezte. Sappho nemcsak találója, hanem legszerencsésebb művésze is a róla nevezett versnek. Shakespeare maga az angol dráma, a francia u. n. romantizmust Hugo Victor és Lamartine nemcsak kezdték, hanem be is fejezték. A költői „imitatorum servus pecus“, az epigonok csak a jövő Toldy Ferencnek irodalomtörténeteiben élnek.

Brassai szerint tehát a romantizmus egy tartalom nélküli üres fogalomnév, hívei izlésrontók, eszmezavarók, kik ellen háborút folytat ereje teltéig. Hogy áll ez a kérdés az irodalomtörténeti tudomány mai álláspontján? Zlinszky Aladár a Szent István Akadémiában székfoglaló értekezést olvasott fel *Klasszicizmus és romantizmus* címen, melyről a kritika azt állapította meg, hogy legérdekesebb, legszebben megírt terméke az 1924. évi magyar irodalomtörténeti irodalomnak. Zlinszky tanulmányának eredményét röviden így foglalhatjuk össze: a klasszicizmus lé-